

KUDÜS'E GELEN RUS HACILARIN MÜRÜR TEZKİRESİ MESELESİ

Asuman GÖLPINAR *

ÖZ: Kudüs Hristiyanlar için yüzyıllardır bir hac mekânıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Kudüs'e hac amacıyla gelenlerin sayılarında çok büyük artışlar yaşanmıştır. Özellikle Rusya, kutsal topraklarda varlık gösterebilmenin bir unsuru olarak vatandaşlarını Kudüs'e gitmeleri için teşvik etmiştir. Bu teşvikler neticesinde, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, Ruslardan oluşan çok büyük hacî kabileleri Kudüs'e gelmiş ve en kalabalık hac gruplarını Ruslar oluşturmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin yolculardan talep ettiği mürür tezkiresi için istenilen ücret, maddi açıdan oldukça sıkıntılı olan bu hacılara ilave bir külfet oluşturduğu gerekçesiyle Rus makamları tarafından antlaşmalar dayanak gösterilerek şikâyet konusu yapılmıştır. Bu makalede, mürür tezkiresinin ne olduğu kısaca özetlendikten sonra Kudüs'ün Rus hacılar için ne ifade ettiği, Osmanlı'nın onlara verdiği imtiyazlar, Rusya'nın Kudüs'e gitmeleri hususunda kendi vatandaşlarını teşvik için attığı adımlar kısaca ele alınacak ve Osmanlı arşiv vesikalarına yansıdığı boyutuyla Rusların mürür tezkiresi harcı ödemeleriyle ilgili şikâyetleri ve Osmanlı makamlarının bu husustaki farklı mütalaaları değerlendirilecektir.

ANAHTAR KELİMELELER: Kudüs, Hristiyan, hacılar, Rus hacılar, mürür tezkiresi, Osmanlı-Rus ilişkileri.

The Issue of Mürür Tezkiresi (trip permit) for Russian Pilgrims coming to Jerusalem

ABSTRACT: Jerusalem has been a place of pilgrimage for Christians for centuries. After the second half of the 19th century, the number of people who came to Jerusalem for pilgrimage has increased considerably. Russia, in particular, has encouraged its citizens to go to Jerusalem as an indicator of its presence in the Holy Land. As a result of these incentives, at the end of the 19th century and at the beginning of the 20th century, very large groups of Russian pilgrims came to Jerusalem and formed the most crowded pilgrimage groups. The fees charged for the trip permits –mürür tezkiresi- demanded by the Ottoman State from the passengers were subject to complaints by the Russian authorities on the grounds that they constitute an extra burden on these materially troubled pilgrims. In this study after summarising what the trip permits or certificate –mürür tezkiresi- is, the

* Doktora Adayı, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Marmara Üniversitesi/Türkiye, golpinar@hotmail.com.

meaning of Jerusalem for the Russian pilgrims, the privileges given to them by the Ottoman Empire and the steps taken by Russia to encourage its citizens to go to Jerusalem will be briefly discussed. This will be followed by the complaints of Russians on the payment of trip permits as reflected in the Ottoman archival documents and the different opinions of the Ottoman authorities on this issue will be evaluated.

KEYWORDS: *Jerusalem, Christian, pilgrims, Russian pilgrims, travel permits, Ottoman-Russian relations.*

GİRİŞ

Hristiyanlık'ta hac, İslâmiyet'te olduğu gibi günü ve yeri belli olan ve belirli şartlar dâhilinde, bu dinin müntesiplerinin yerine getirmesi gereken bir ibadet şekli değildir. Hristiyanlık'ta hac, belirli açılardan kutsal olduğuna inanılan, dünyanın birçok noktasında bulunan mekânlara günahlardan arınma, içsel aydınlanma, İncil'i ve Hz. İsa'yı daha iyi anlayabilme gibi sebeplerle yapılan yolculuktur. Ancak tüm bu hac mekânları arasında Kudüs özel bir konuma sahiptir. Bunun temel sebebi, Hristiyan inancına göre, Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği, öldüğü ve de "Diriliş" in gerçekleştiği son yolculuğunun burada olmasıdır.

Doğu Roma İmparatoru Konstantin'in Hristiyanlık'ı kabul etmesi, Kudüs için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Annesi Helena'nın Kudüs'ü ziyaret etmesi sonrası, 326-336 yılları arasında burada Hristiyanlar tarafından kutsal kabul edilen yerlerin belirlenip çok büyük çaplı inşa ve imar çalışmaları yapılmasıyla Kudüs bir hac mekânı olarak ziyaret edilmeye başlanmıştır (Mc Carthy, 1967: 363-364). Kutsal Kabir Kilisesi (Kamame Kilisesi) ve Doğuş Kilisesi gibi Hristiyanlar için en kutsal kabul edilen kiliseler bu dönemde yapılmış ve bunlar, bugüne kadar süren Hristiyan haccının en önemli iki mabedi olmuştur.

Kudüs'ün Hz. Ömer döneminde fethiyle (638) birlikte bu şehirde, 1099-1187 yılları arasında Haçlıların hâkimiyetinde 88 yıl süren kısa bir fasıla dışında, yüzyıllar boyunca sürecek olan İslam hâkimiyeti başlamıştır. Bu sürenin Yavuz Sultan Selim'in 1517'deki fethinden 1917'ye kadar olan son dört yüz yılı da Osmanlı hâkimiyetinde geçecektir. Dolayısıyla yüzyıllar boyunca bu şehre Hristiyanlar tarafından yapılan hac ziyaretleri hep Müslüman devletlerin denetim ve kontrolü altında gerçekleşmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Kudüs, uluslararası rekabetin bir parçası olarak tezahür etmiştir. Gerek bu rekabetin bir unsuru olarak, ülkelerin vatandaşlarını bu şehre hac için gidilmesi hususunda teşvik etmeleri, gerekse dünyadaki, özellikle ulaşım ile ilgili (buharlı gemiler, tren yolları gibi) gelişmelerin neticesinde, bu kutsal şehre gelenlerin sayısında, ağırlıklı olarak da Paskalya döneminde, her geçen yıl artışlar yaşanmıştır. Bu sayısal artışla birlikte, onların Osmanlı belgelerine yansımalarının da arttığı ve bu bağlamda çok farklı meselelerin mevzubahis olduğu görülmektedir. Pasaport, mürûr tezkiresi, barınma, sağlık, güvenlik gibi meseleler hacılarla ilgili Osmanlı vesikalarında rastlanılan başlıklardandır.

Belirli dönemlerde Kudüs'ün gündemini tamamen değiştiren gerek Osmanlı vatandaşı gerekse yabancı hacılarıyla ilgili ele alınabilecek çok fazla konu olmasına rağmen Osmanlı vesikaları kullanarak yapılmış çalışmalara çok sık rastlanmamaktadır. Hristiyan hacıları ele alan araştırmalarda ağırlıklı olarak seyahatnameler, elçilik raporları, farklı devletlerin arşivleri gibi kaynaklar referans alınarak çalışmalar yapılmıştır. Bu makalede, temelde hangi yönleriyle hacılar, Osmanlı arşiv kaynaklarına yansımıştır sorusunun cevaplarından biri olan, hacılardan alınan vergiler bağlamında Rus hacıların mürûr tezkiresi harcı ödemeleri hususu ele alınmıştır. Rus devleti eliyle desteklenen kuruluşların çok büyük katkılarıyla Rusya'dan gelen Ortodoks hacılar, diğer hacılara nispetle sayıca çok fazladır. Rusya'nın çok uzak ve kırsal bölgelerinden gelen bu hacıların en büyük problemleri maddi sıkıntılardır ve bu hususta Osmanlı Devleti'nin bir nevi geçiş vergisi olarak aldığı mürûr tezkiresi onlara ekstra maddi bir külfet oluşturduğu gerekçesiyle Ruslar tarafından kimi zaman şikâyet konusu yapılmış ve bununla ilgili Osmanlı makamları arasında farklı mütalaalar ortaya çıkmıştır.

Bu makalede mürûr tezkiresinin ne olduğu kısaca anlatıldıktan sonra, bir hac mekânı olarak Kudüs'ün Ortodoks Ruslar için ne ifade ettiği, Rusya'nın Kudüs yolculuğunu vatandaşlarının daha iyi şartlarda yapabilmeleri için Osmanlı'dan antlaşma maddelerine eklenen talepleri (genel olarak yol emniyeti ve vergi muafiyeti şeklinde) ve bunların diğer devletlere verilen haklardan farkları ve Rusya'nın özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra buraya gelen hacı sayısını artırmak için attığı adımlar kısaca özetlenecektir. Makalenin diğer kısmında da Osmanlı vesikalarına yansıyan, Rus hacılardan mürûr tezkiresi için harç alıp almama konusu ve Osmanlı makamlarının bu konuyu kendi aralarında ne şekilde tartıştıkları ele alınacak ve makale sonuç bölümüyle bitirilecektir. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Kudüs'te devletlerarası rekabetin farklı bir unsuru olan hacılar ve onlardan alınan bir vergi üzerinden Rus ve Osmanlı ilişkilerine değinilmiş olacaktır. Bu çalışmada bugüne kadar pek ele alınmamış Osmanlı vesikaları değerlendirilerek, Kudüs'e gelen Hristiyan hacılarıyla ilgili yazılacaklara ve bu şehrin tarihine bir katkı olması amaçlanmıştır.

MÜRÛR TEZKİRESİ

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde bir şahıs, bir yerden başka bir yere gitmek istediğinde, bir nevi iç pasaport anlamına gelen "mürûr tezkiresi"ni almak zorundaydı. Böylelikle devlet, insanların gidiş gelişlerini kontrol altında tutmak istiyordu. Bu uygulamanın sebebi ağırlıklı olarak güvenliği sağlamaktır (Turna, 2013: 60-71). Bunun yanında, vergilerin azalmasının önüne geçme, bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engelleme (Turna, 2013: 77-78), iç göçü kontrol etme (Kütükoğlu, 2006: 60-61) gibi sebepler de etkendi. Men'î Mürûr isimli bu uygulamanın tarihi 17. yüzyıl ortalarına kadar götürülse de 19. yüzyılda daha sistematik hâle getirilmeye çalışılmış ve devlet, yola çıkacak kişilerin ellerine mürûr tezkireleri vererek ve bunları kaydederek, sınırları içinde gezenleri kontrol etmeye çalışmıştır.

Mürûr tezkiresi almak imparatorluğun kendi vatandaşlarını ilgilendirdiği gibi yurt dışından gelenler için de geçerli bir durumdu. Osmanlı topraklarında herhangi bir yere gitmek isteyen bir yabancı, pasaportunu kendi devletinden aldıktan ve bölgedeki Osmanlı şebkenderi tarafından vize verildikten sonra mürûr tezkiresi alması gerekmektedir. Burada da amaç Osmanlı topraklarında gezen yabancıların güvenliğini sağlamak ve memurların olabilecek uygunsuz vergi talebinin önüne geçmek ve aynı zamanda Osmanlı görevlilerinin işlerini kolaylaştırarak bir sistematik ve güven içinde görevlerini yerine getirmelerini sağlamaya çalışmaktı (Sezer, s. 114). 1841 tarihinde yayınlanan Men-i Mürûr Nizamnamesinin 2. maddesi (Çadircı, 1993: 174) ve sonrasında 1867’de yayınlanan Pasaport Odası Nizamnamesinin 6, 7, 8 ve 9. maddeleri (Çadircı, 1993: 179), yabancıların mürûr tezkiresi almaları ile ilgili kuralları kapsamaktadır.

KUDÛS VE RUS HACILAR

Rusların Hıristiyanlığı kabul etmelerinden sonra hac yolculuklarında onlar da görülmeye başlandı. 12. yüzyılın başlarında kutsal topraklara gitmiş olan Başrahip Daniel’in hac notları Rusların bu yerlere dair yazdıklarının ilkinin oluşturmaktadır (Stavrou, 1963: 18). Sonrasında yazılan diğer seyahat notları Ruslardaki kutsal topraklara olan ilginin artmasını sağlamıştır. 1582’de Çar İvan, ölen oğlunun ruhuna sadakalar dağıtılması için Doğu’ya bir grup göndermiştir ki bu, devlet eliyle yapılan hac yolculuklarının ilkinin teşkil etmiştir (Yermolenko: 2013, 53,64).

Ortodoks Ruslar için kutsal topraklar, Tanrı olarak gördükleri Hz. İsa’nın varlığının derin gerçekliğini yansıtan bir yerdir. Kudüs, Hz. İsa’nın “ölümü öldürdüğü” yani ölüme galip geldiği mekân olarak görülürdü. Ve hacılar, ölüme hazırlanmak, bir nevi ölümü yenmek için Kudüs’e gelirler ve bu şekilde sonsuz hayatın varisi olacaklarını umarlardı. Bu sebeple mümkün olduğunca ilerleyen yaşlarında ve dünyada yapacak tüm işlerini bitirdiklerini düşündükleri zaman böyle bir yolculuğa çıkarlardı. Kutsal topraklara hac için gitmek, Şeria Nehri’nin sularında vaftiz olmak ve Paskalyada Kudüs’te bulunarak Hz. İsa’nın “yükseldiğini” hissetmek inançlarının özünü oluşturmakta ve bu şekilde Filistin toprakları “Kutsal Rusya”nın bir uzantısı olarak algılanmaktaydı (Hopwood, 1975: 395). Yine, Paskalya zamanında Kamame Kilisesi’nde gerçekleştirilen “Kutsal Ateş” ayininden’ hacılar tarafından alınan ateş, söndürmemeye gayret edilerek Rusya’nın en uzak bölgelerindeki kiliselere kadar götürülür ve oralardaki kiliselerin kandilleri bu ateşle yakılırdı ki bu da o bölgeyi kutsal şehre bağlayan önemli bir öge olarak görülürdü (Kane, 2005: 33).

Kudüs’e vatandaşlarının gitmesini ve orada ibadet ederek varlıklarını göstermesini isteyen Rusya, buraya giden hacıları için Osmanlı Devleti’nden çeşitli imtiyazlar istemiş ve bunlar bazı antlaşmalara madde olarak eklenmiştir. 1701 İstanbul Antlaşması ve 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması’nda bu imtiyazlar diğer devletlere vaat edildiği gibi sadece güven içinde gelip gitmeleri şeklinde değil, bir takım vergi muafiyetlerini de kapsamaktadır. İstanbul Antlaşması’nın

ilgili maddesinden bahseden 1896 tarihine ait bir vesikada tamamen bu madde ele alınmaktadır. Burada,

Moskov taifesinin 'avâmı ve râhibleri Kudüs-i şerîfe varub ziyâretgâhlarını ziyâret etmeye izin ve ruhsat ola ve bu makûle ziyârete gidenlerden **Kudüs-i Şerîf'de ve gayri yerlerde gümrük ve harâc ve pişkeş taleb olunmaya** lâzım olan **yol kağıdları için akçe alınmaya** ve Memâlik-i Mahrûsemde olan Rus ve Moskov ruhbanlarına hilâf-ı şer'î şerîf dahl ve rencide olunmaya deyü saltanat-ı seniyye ile Rusya devlet-i fehîmesi beyinde fi gurre-i Rebiu'l-evvel sene 1113 târihinde 'akd olunan mu'âhedenin on ikinci maddesinde mündericdir (BOA, A.}DVN.NMH, 33.15.1.1),

denilmektedir. Dolayısıyla bu madde Osmanlı'nın hem sıradan insanların hem de din adamlarının Kudüs'e ziyaret serbestliğinin dışında, çeşitli vergilerden ve yollardaki geçişi sağlayan izni almak için ödenen ücretten de muaf olmalarını kabul ettiğini göstermektedir. Bununla ilgili bir diğer antlaşma maddesi de Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 8. maddesidir:

Rusya devletinin gerek rehbân zümresinden ve gerek sair reayasından olanlar tamamen ruhsat verile ki Kudüs-i Şerif ve şâyeste-i ziyâret olan sair mahallere seyahat ideler, bu güne yolcu ve seyyahlardan gerek Kudüs-i Şerîf'de ve gerek sair mahallerde ve esnâ-yı tarîkde dahi **bir dürlü cizye ve harâc ve vergü ve asla bir teklif taleb olunmaya**, sair devlet reayalarına verilen fermanlar ve yol emirleri ve mersûmûna dahi vech-i layıkı üzre edâ olunalar ve mademki Devlet-i 'Aliyyemiz arazisinde ikâmet ederler kendülerine bir dürlü dahl ve taarruz olunmayub kuvvet-i ahkâm-ı şeriat muktezâsında tamamen himâyet ve sıyânet olunalar" (*Muâhedât*, c. 3, 2008: 258-259).

Burada da kutsal mekânlarla seyahat serbestliğinin yanında haclıların vergi muafiyetleri teyit edilmiştir.

Diğer Hristiyan devletlerle yapılan antlaşmalardaki Kudüs ziyaretleri ile ilgili maddelere bakılarak Rus haclılara verilen imtiyazların farkı daha iyi anlaşılabilir. Mesela, 1606 tarihli Fransızlara verilen kapitülasyonun 4. maddesi "*Fransa kralına ve mumâ ileyhin muhibleri veya müttefikleri olan sair mülûk-ı 'İseviye'ye tâbî efrâdın Kudüs'teki makâmât-ı mübârekeyi ziyâret etmek hususunda serbest bırakılması ve kendilerine 'ikâ-ı mevânî' ve müşkülât edilmemesi ve haklarında tecâvüzâtda bulunulmaması bizce matlûb ve mültezimdir.*" şeklindedir (*Kapitülasyonlar*, 1330: 101). Yine 5. maddesi de buradaki rahipler hakkındadır (*Kapitülasyonlar*, 1310: 101). 1673 tarihli kapitülasyonun 1. maddesinde (*Kapitülasyonlar*, 1310: 121) ve Fransa bayrağı altında gelip gitmekte olan diğer millet mensuplarından bahseden 40, 41 ve 42. maddelerinde Kudüs'e ziyaret için gelmek isteyenlerin emniyet içinde gelip gitmelerinden bahsedilmektedir (*Kapitülasyonlar*, 1310: 127-8). 1730 tarihli kapitülasyonda da aynı maddeler yer almaktadır (*Kapitülasyonlar*, 1310: 141, 146, 147). 1740'ta imzalanan antlaşmanın ilk maddesinde de "*Françelüden Kudüs-i Şerif ziyaretine gelüb gidenlere ve Kamame nâm kenisede olan ruhbanlara dahl ve taarruz olunmaya.*" denmiştir (*Muâhedât*- c. 1, 2008: 15).

Fransızların dışında diğer Hristiyan devletlerle yapılan antlaşmalarda da genel olarak yine ziyaret etmek isteyenlerin güven içinde gelip gitmeleri hakkında maddeler bulunmaktadır. Örneğin, 1091'de (1680) Osmanlı'nın Netherlande (Hollanda) ile imzaladığı barış ve ticaret antlaşmasında (*Muâhedât- c. 2, 2008: 106*) ve 1153'te (1740) Sicilyateyn ile imzaladığı barış ve ticaret antlaşmasında Kudüs'e bu devletlerin vatandaşlarının rahatça gidip gelmelerinden bahsedilmiştir (*Muâhedât- c.2, 2008: 59*). Başka bir örnek, Venedik ile imzalanan 1112 (1700), 1113 (1701) ve 1130 (1718) tarihli antlaşmaların *-hududname-* her üçünde de "Kudüs-i şerîf'de vâki' kadîmi ziyaretgâhlarına varalar geleler kimesne mâni' olmaya" denmiştir. (31. madde, 10. madde ve 10. madde) (*Muâhedât- c. 2, 2008: 175, 202, 183*), İspanya ile 1199 (1785) tarihli antlaşmanın (*Muâhedât c. 1, 2008: 216*), İtalya (Sardunya) ile 1239 (1824) tarihli antlaşmanın (*Muâhedât- c. 1, 2008: 112*), Belçika ile imzalanan 1254 (1838) tarihli antlaşmanın (*Muâhedât- c. 1, 2008: 184*) ve Portekiz ile imzalanan 1285 (1868) tarihli antlaşmaların bazı maddelerinde konu, Kudüs ziyaretinin emniyet ve güven için yapılmasıdır (*Muâhedât- c. 1, 2008: 301*). Yine, Avusturya ile yapılan 1198 (1784) tarihli antlaşmada da Latin rahiplerinin ve bu mezhep müntesiplerinin Kudüs ve diğer ziyaretgâhlara olan yolculuklarında himaye altında olacakları ifade edilmiştir (*Muâhedât- c. 1, 2008: 161*).

Tüm bu devletlerle yapılan antlaşmaların Kudüs ziyaretinden bahsedilen maddeleri Ruslarla imzalanan İstanbul ve Küçük Kaynarca Antlaşmalarındaki Kudüs ziyareti maddeleri ile kıyaslandığında farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Diğer devletlere verilen hak daha çok ziyaretçilerin emniyet içinde gidiş gelişleri ile ilgilidir. Ancak, Ruslara buna ilaveten vergi muafiyeti verilmiştir ve bu muafiyet onların yol izinlerini gösteren "yol kâğıtları" almak için ödedikleri ücreti de kapsayacaktır. Rus hacılardan mürûr tezkiresi almaları için ücret talep edildiğinde bu maddeler Rus makamları tarafından kendi hacılarından vergi alınmaması için gerekçe olarak gösterilecektir.

1841'de Kudüs'te Protestan piskoposluğunun ve 1847'de Latin Patrikliğinin kurulması, o güne kadar Ortodoks Kilisesinin bir mensubu olarak Rusların kendi durumlarını gözden geçirmelerine sebep olmuştur. Ruslar, diğer kiliselerin faaliyetlerinin artmasıyla kutsal topraklarda konumlarının zayıflamakta olduğunu düşünmüşlerdir (Stavrou, 1963: 27). Varlıklarını bu bölgede daha fazla hissettirebilmek için düşünülen tedbirlerden biri - Rusya'nın 1840'lardaki Dışişleri Bakanı Kont Nesselrode'un önerisi ile- ilk etapta bir Dini Misyon kurulması olmuştur. 1847'de kurulan bu misyonda amaç, sıradan bir hacı görüntüsünde güvenilir ve kültürlü bir Rus din adamını kutsal topraklara gönderip bilgi toplamaktır. Böylelikle bu kişi Rus hükümetini veya Rus kilisesini resmen temsil etmiş olmayacak, hem bölgede faaliyetlerde bulunan diğer devletlerin hem de Rus Ortodoksların bağlı olduğu Ortodoks kilisesinin yönetimini elinde tutan Rumların kendilerinden kuşkulmalarına mâni olacak ve Ruslar, kutsal topraklar hakkında istedikleri bilgilere bu kişinin hazırladığı raporlarla ulaşacaklardı (Stavrou, 1963: 33-34). Bu misyon Kırım Savaşı'nın başlamasıyla sona erdi ve

dahası gönderdikleri kişinin karakteri ve iş yapma tarzından dolayı beklentileri karşılamadı.

Kırım Savaşı yenilgisi sonrası Rusya bölgede etkinliğini artırmak için yeni gayretler içinde girdi. Bu noktada bölgeye olabildiğince çok hacının gönderilmesi, önem verdikleri hususlardan biri oldu. Savaş sonrası imzalanan Paris Antlaşması'nın (1856) maddelerinden birine göre Rus savaş gemilerinin Karadeniz'den çekilmesi gerekmektedir. Grand Dük Konstantin, Karadeniz'de Rusların bir şekilde varlık gösterip etkin olabilmesi -ve terhis edilmiş denizcilere iş imkânı sağlamak- için 1856'da bir şirket kurarak buharlı ticaret gemileriyle Odesa ve Suriye limanları arasında hacıların taşınması işine başladı (Tibawi, 1966: 10-11). Bu dönemde amaçlarından biri kutsal yerlere ve Rus hacılara para dağıtmak olan Filistin Cemiyeti 1858'de St. Petersburg'da kuruldu (Stavrou, 1963: 42). Ancak zaman içinde bu organizasyonlar yeterli bulunmadı ve daha farklı arayışlara girildi.

1882'de hacıların ilgili büyük çaplı işlere ve organizasyonlara imza atacak olan Rus Ortodoks Filistin Cemiyeti kuruldu. Bu cemiyet, kutsal topraklara daha çok hacının gidebilmesini sağlamak için olabildiğince ulaşım masraflarını azaltacak çalışmalar yapmış, rehber kitapçıklar yayınlamış, hac turları düzenlemiş, hacılar için misafirhaneler ve hastaneler ayarlamış ve hacıları gittikleri yerlerde aldatabilecek kimselere karşı çeşitli önlemler almıştır (Stavrou, 1963: 77-78). Rus devletin de her açıdan desteklediği tüm bu faaliyetler sonucu her geçen yıl Kutsal Topraklara gelen hacıların sayısında ciddi miktarda artış görülmüştür. Öyle ki 19. yüzyılın başında sayıları ancak yüzlerle ifade edilen Rus hacılar (Kane, 2005: 35-36)², yüzyılın sonuna gelindiğinde ve yeni yüzyılın başlangıcında binlerle ifade edilecektir. Stavrou, 1900'de 7,780 Rus hacının Kudüs'e geldiğini, 1910 yılında bu şehre gelen 15,000 hacının 9,000'inin Rus olduğunu, I. Dünya Savaşı öncesi son hac dönemi olan 1913 yılı Paskalyasında ise 12,000 Rus hacının buraya geldiğini ifade etmektedir (Stavrou, 1963: 183-184).³ Bu rakamlardan Rusların kutsal şehirde nasıl büyük bir kalabalık oluşturdukları anlaşılabilir.

Gelen hacıların profiline bakıldığında Rus hacılar Kudüs'te birtakım özellikleriyle oldukça dikkat çekmektedirler. Örneğin, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve 20. yüzyılın başlarında kutsal topraklara İngiltere ve Amerika'dan gelen Protestanlara bakıldığında, bu kişilerin genel olarak orta yaşlarda, nispeten sağlık durumu yerinde olan ve -Thomas Cook'un⁴ şirketi gibi- paket turlarla ve oldukça iyi şartlarda Kutsal toprakları gezmek istemelerinden dolayı daha fazla masraf yapmayı göze almış, ekonomik olarak iyi durumdaki kimseler olduğu görülmektedir.⁵ Bu kimseler çoğunlukla İncil'i kendi memleketinde okumuş ve okuduklarını yerinde görmek arzusuyla gelen, genelde okuma yazması olan kimselerdi (Hummel & Hummel, 1995: 39). Rus Ortodoks hacılar ise bunun tam aksi bir tablo çiziyorlardı: Genel olarak oldukça yaşlı, burada ölme arzusuyla gelmiş, sağlık açısından çok iyi durumda görünmeyen, okuma yazması olmayan ve fakirlikleri durumlarından anlaşılacak köylülerden oluşan gruplar (Hummel &

Hummel, 1995: 39-41). Filistin Ortodoks Cemiyeti raporlarında %80'i okuma yazması olmayan, fakir ve sefil durumdaki bu hacıların ciddi bir yekûnunu yaşlı kadınların oluşturduğu belirtilmektedir (Hummel, 2010: 40). Bazı hacıların da ahlaki anlamda sıkıntılı tavırlar sergilemeleri zaman zaman Rus otoritelerin bunlar hakkında ne tür çözümler üretebileceklerine dair kafa yormalarına neden olmuştur (Kane, 2005: 110-112).⁶

1912'de Rus hacılarıyla birlikte kutsal topraklara giden ve notlarını yayınlayan Stephen Graham, kitabında Rus hacıların fakirlik ve zaruret hallerini ve ne şartlar altında Kudüs'e geldiklerini çok canlı bir şekilde tasvir etmektedir. Örneğin, Graham, tek bir gemide 560 köylü hacının olduğunu ve bunların 400 tanesinin geminin herhangi kötü bir yerinde uyumak için yer bulabildiklerini ve kalanların da Karadeniz'den Yafa Limanı'na kadar 15 gün süren bu yolculukta güvertede uyuduklarını aktarır. Bu hacıların birçoğunun koyun postunu üzerlerine aldığını, güneşin tepelerini yaktığını, yolda iki korkunç fırtına yaşayıp hayatında hiç deniz nedir görmemiş köylülerin nasıl fenalaştıklarını ve bu 560 kişi için vapurda sadece üç lavabo bulunduğunu anlatır. Dahası, bu köylü hacı adayları gemiye gelene kadar Rusya'da buldukları yerlerden binlerce kilometre yolu yürüyerek gelmişlerdir. Graham, tüm bu çilelere rağmen hiçbir hacının şikâyet etmediğini aktarır (Graham, 1913: 8-10).

Rus hacıların bu durumları Osmanlı vesikalarında “.. her kâfilesi üç beş yüz raddesinde bulunan ve fakr u zaruretleri hakikaten hallerinden nümâyân olan züvvâr-ı merkûmenin..” (BOA, DH.MKT, 2339.96.1) veya “.. Rus züvvârından yol tezkiresi talep edilmekte olub kâfile şeklinde sekiz dokuz yüz kişiden ve fukaradan mürekkeb bulunan ..” (BOA, DH.MKT, 997.13.5.1), “.. kâfile şeklinde sekiz yüz ve bin Rusyaludan ve efkar ve fukaradan bulunan ..” (BOA, BEO, 2770.207709.3.1) gibi ifadelerle anlatılmaktadır.

RUS HACILARIN MÜRÛR TEZKİRESİ HARCİ ÖDEME MESELESİ

Osmanlı vesikalarında Rus hacılarıyla ilgili anlatılan meselelerden biri de mürûr tezkiresi harcı ödemeleriyle ilgilidir. Rus konsolosu, zaman zaman Osmanlı Hariciye Nezaretine başvurarak, bu insanların çok fakir durumlarından bahisle onlardan mürûr tezkiresi için harç almanın ilave bir külfet oluşturduğunu, dahası Osmanlı'nın kendilerine bir takım antlaşmalarla verdiği imtiyazlardan dolayı da Rus hacılarından böyle bir talepte bulunulmaması gerektiğini ifade eder. Osmanlı makamlarının bu konuda net bir kararı olmayıp kendi aralarında bu konuyu tartıştıkları ve zaman zaman farklı kanaatlerde oldukları anlaşılmaktadır.

Rus hacılar Kudüs ziyaretlerini tamamladıktan sonra yine Hristiyanlar için önemli ziyaret mahalleri arasında bulunan Nâsıra şehri⁷ ve Tâberiye bölgesini⁸ ziyaret etmek istemekteydiler ki mürûr tezkiresi harcı ödeme meselesi genellikle bu yerlere giden yol geçişlerinde gündeme gelmekteydi. Çünkü bu mahallere giderken hacıların ayrı bir mürûr tezkiresi harcı ödemeleri gerekmekteydi. Bunun sebebi de Osmanlı mülki taksimatına göre bu yerlerin Beyrut vilayetine bağlı Akka

sınırları içinde olmasıydı (Sâlname, 1310: 432). Kudüs, 19. yüzyılda uluslararası camiada kazandığı olağanüstü ve olağandışı önem dolayısıyla 1871'de yayınlanan Vilayet Nizamnamesi ile “elviye-i gayri mülhaka” statüsüne geçirilmişti. Yani direk başkente bağlanarak arada başka bir makam olmadan bu şehir yönetilmeye çalışılmıştı (Avcı, 2004: 260-261). Bundan hareketle bir vesikada da kaydedilmiş olan mürûr tezkiresi ile ilgili kural; *Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'nin taksimat-ı mülkiye-i hâzırası vilâyât ve elviye itibarıyla olup, bir vilâyet veya gayri mülhak livadan diğerine gitmek isteyenlerin mürûr tezkiresi istihsâl etmeleri hasebu'n-nizâm muktezi bulunduğu ve memâlik-i ecnebiyyeden gelen ecânibin yedlerindeki pasaportların hükmü yalnız mahall-i azimetlerine maksur bulunduğu ...* (BOA, BEO, 2562/19211/5/1) şeklindedir. Yani, bir Hristiyan hacı Kudüs'ten bu şehirlere gitmek istediğinde, gayri mülhak bir livadan başka bir liva sınırları içine gitmiş olacağından nizam gereği mürûr tezkiresi alması gerekmektedir.⁹ Kısacası, buradaki mesele bu kuraldan, yani hacıların Kudüs'ten, farklı bir sancak sınırları içindeki başka bir şehre gitmek istemelerinden dolayı ortaya çıkmaktaydı.

18 Nisan 1316'da (1 Mayıs 1900) Dâhiliye Nezareti, Nâsıra ve Tâberiyeye gitmek isteyen ancak mürûr tezkiresi almaktan imtina eden ve kalabalıkları sebebiyle de geçişlerinin engellenmesi pek mümkün olmayan ancak *hükmi nizama muhalif* olacağı için tezkiresiz de geçirmek istemedikleri Rus hacılar hakkında ne yapacaklarını Sadaret'e sormuştur. Şehirler arasında giden kalabalıklardan vergi almanın zorluğundan ötürü Dâhiliye Nezareti öneri olarak, gelen hacılar Yafa veya Hayfa işkelelerine çıkar çıkmaz tezkire almaya mecbur tutulsunlar veya Beyrut'taki Rusya Konsolosunun nüfus adedine dair vereceği bir beyanname ile yerel idareden her bir kafiye için bir “buyuruldu” verilsin ve bu kişiler öyle geçirilsin, demektedir. Kudüs Mutasarrıfı, Rusya Konsoloslughuna, Rus ziyaretçilerin nizamname gereği mürûr tezkiresi almaya mecbur olduklarını söylediğinde, konsolosluk bu kitlenin çok kalabalık olduğunu ve öteden beri mürûr tezkiresi almadıklarını ve ziyaret mevsimi sonrası sefarete müracaat edeceklerini söylemiştir. Burada fakir hacılara ücretsiz pasaport ve mürûr tezkiresi verilir verilemeyeceği sorusu gündeme gelmiştir. Ancak, yapılan incelemeler sonucu, bundan evvel alınan bir karar emsal gösterilerek¹⁰ bu tür bir uygulamanın sadece yerli halka mahsus olduğu ve yabancıların bu kapsama dâhil edilemeyeceği belirtilmiştir. Dahası Mürûr Nizamnamesinin 3. maddesinde de Osmanlı topraklarında seyahat edenlerin mürûr tezkiresi alma mecburiyetleri¹¹ açıkça yazmaktadır. Bu durumda yabancı memleketlerden böyle topluca ve genellikle ellerinde pasaportla gelip mürûr tezkiresi almaktan kaçınanlar için ne yapılması gerektiği sorulmuştur (BOA, DH.MKT, 2339.96.1). Sadaret, bu kadar uzak yollardan gelen ve bunun için ciddi masrafları göze alanlar için mürûr tezkiresi harcının yok derecesinde bir miktar nispetinde olduğunu ifade ettikten sonra *nizamın tamamıyla muhafazasıyla* herkesten kuralda belirtildiği üzere harç alınarak münferiden mürûr tezkiresi verilmesi ve yine pasaportlarının vize işlemi, harç ödendikten sonra gerçekleştirilmesi gerekmektedir, şeklinde cevap

vermiştir. Bu cevap Dâhiliye Nezareti tarafından Beyrut Vilayeti ve Kudüs Mutasarrıflığına tebliğ edilmiştir. (BOA, DH.MKT, 2403.9).

Rus hacılardan mürûr tezkiresi harcı istenmesi meselesi birkaç yıl sonra tekrar gündeme gelmiştir. 1321'de (1905) Rus sefaret, Rus pasaportuyla Kudüs'e gelen ziyaretçilerden livâ dâhilindeki ziyaretgâhlara giderken mürûr tezkiresi istendiği ve bunun da nizama uygun olmadığını belirten bir şikâyetle bulunmuştur. Sadaret durumun gerçekten böyle olup olmadığını ve eğer nizama uygun olmayan bir muamele var ise buna engel olunması emrini tebliğ etmiştir (BOA, BEO, 2562.192111.5.1). Kudüs Mutasarrıflığı yazdığı telgrafta, Rus ziyaretçi kafilesinden mürûr tezkiresi istenmesi sefaretin dediği gibi liva dâhilindeki ziyaretgâhlar için değildir. Rus konsolosluğundan bu grubun Beyrut vilâyeti sınırlarındaki Nâsıra ve Tâberiyeye şehirlerine, ellerine özel bir yazı verilerek ve yanlarına jandarma katılarak geçişleri istenmiştir. Her ne kadar mutasarrıflık nizam gereği bunlardan alınması gereken harç miktarını alarak mürûr tezkiresi verip, pasaportlarının da bu şekilde vize edilmesi gerektiğini biliyorsa da bu meselede, ziyaretçilere tezkire yerine ellerine *tahrîrât-ı mahsusa* verilmiştir. Ve bu kafilenin ertesi sabah yola çıkacağı göz önüne alındığında, bunların harç meselesi yüzünden gidişlerinin ertelenmesi *mûcib-i sadâ* olabilecektir. Dolayısıyla, sadece bu katile için böyle bir uygulamanın olduğunu ve bundan sonrasında böyle bir muamelenin tekrarlanmayacağı da net bir şekilde konsolosluğa ifade edildiği anlatılmıştır. Mutasarrıf, sefaretin ifadelerinin gerçek dışı olduğunu ve konsolosun da hakikati değiştirmeye çalıştığını söylemiştir. Bundan sonrasında, mürûr tezkiresi olmayan ziyaretçilerin liva haricindeki yerlere gidişlerine izin verilmeyeceği belirtilmiştir (BOA, BEO, 2562.192111.7.1).

Bu mesele ile ilgili olarak Dâhiliye Nezareti, Rus sefaret tercümanına, böyle bir talebe mutasarrıflığın kesinlikle ret cevabı vermesi gerekirken bir hata yaparak, bu katileye özel bir izin vermiş olduğunu ama bundan önceki tartışmalar neticesinde Kudüs'e gelen oldukça fakir durumdaki Rusyalıların mürûr tezkiresi harcından muaf olma gibi bir durumun söz konusu olmadığını belirtmiştir. Sefaret tercümanı cevabında Rusya'dan Filistin topraklarına gelen ziyaretçilerden *pasaporttan mâdâ bir şey aranılmaması, muâhedân-ı mün'akide icabından bulunduğunu* söylemiştir. Dâhiliye Nezareti, sefaret tercümanına, Osmanlı ülkesinin şimdiki mülki taksimatının vilayetler ve livalar şeklinde olduğu ve bir vilayet veya gayr-i mülhak bir livadan diğerine gitmek isteyenlerin, mürûr tezkireleri almaları gerektiği nizam icabı olduğunu ifade etmiştir. Başka ülkelerden gelen yabancıların ellerindeki pasaportların hükmünün de sadece gidecekleri yer ile sınırlı olduğunu ve Şûrâ-yı Devlet'in kararının bu esasa dayandığı belirtmiştir. Dâhiliye Nezareti, Rusların antlaşma maddelerini öne sürmelerine karşı yaptığı açıklamada ise bu antlaşma maddelerinin mürûr tezkiresini kapsamadığını çünkü bu kararın, Rusların bahsettiği antlaşmalardan çok sonra alındığını dolayısıyla bu karar çıkartılırken tüm bu antlaşmaların göz önüne alınarak bir sonuca varıldığı mütalaasındadır. Anlaşılan odur ki, bu süreçte ikilem içinde kalan Dâhiliye Nezareti tekrar bu tür bir şeyle yüzleşmek istememektedir.

Bu sebeple Sadareten elde bir karar var olup yerel hükümetlerin bunun dışında davranamayacağını ama bu tür muamele ve müracaatların da gelecekte tekrarlama ihtimaline karşı Hariciye Nezareti'nin yabancı sefaretler nezdinde bir girişimde bulunmasını talep etmiştir. Ya da karar ile ilgili yeni bir düzenleme gerekiyorsa Şûrâ-yı Devletin gereğini yapması arzında bulunmuştur. (BOA, BEO, 2562.192111.5.1).

Sadaret bu konu ile ilgili mütalaasını Hariciye Nezaretine sormuştur (BOA, BEO, 2551.191279.1). Hariciye Nezareti, mutasarrıfın beyanından şimdiye kadar ziyaretçilerin liva makamından özel bir yazı ile yanlarına jandarma katılarak gidecekleri yerlere kadar gittiklerinin anlaşıldığını ve sefaretin de bu uygulamanın değiştirilmemesi talebinde ısrarlı olduğunu görüldüğünü söylemiştir. Böylece, Hariciye Nezareti bu ziyaretçilerden mürûr tezkiresi istenerek *tebdil-i muâmele edilmesi mûcib-i sadâ* olacağından, bu uygulamanın devam etmesi mutasarrıflığa bildirilmelidir, şeklinde mütalaasını arz etmiştir (BOA, BEO, 2562.192111.2.1). Dolayısıyla, Hariciye Nezareti, Dâhiliye Nezaretinin mürûr tezkiresi harcı alınması hususundaki mütalaasının aksine bir mütalaada bulunmuştur.

Dâhiliye Nezareti, o dönemde Kudüs'e gelecek beş yüz kişiden oluşan Avusturyalı ziyaretçi kafilesi için olan talep üzerinden bu konuyu bir kez daha sonuca ulaştırmaya çalışmıştır. Avusturya sefreti bu grubun içindeki fakirler sebebiyle herkese ayrı ayrı pasaport verilmesi yerine, kafile başkanına tek bir pasaport verilerek kafiledekilerin isimlerinin buraya yazılması talebini Osmanlı makamlarına iletmıştır. Dâhiliye Nezareti, Rusların mürûr tezkiresinden muaf tutulmaları talebi kabul edildiği takdirde, bunu emsal göstererek bu Avusturyalı grubun ve diğer başka grupların da böyle bir muafiyet taleplerinde bulunabileceklerini bunun da hem hükm-i nizamın ihlali hem de nezarete ait olan gelirlerin zarara uğraması anlamına geleceğini bildirmiştir. Böyle bir durum kabul edilemeyeceğinden, nizam gereği liva dışına çıkmak isteyen her bir kimsenin münferiden mürûr tezkiresini alması temin edilmesi için mahallerine tebligat yapılması ve böylelikle de hazine gelirlerinin zarara uğramasının önüne geçilmesi mütalaasını arz etmiştir (BOA, BEO, 2562.192111.4.1). Sadaretin 13 Nisan 1321 (26 Nisan 1905) tarihli Hariciye Nezaretine olan tamiminde Rus ziyaretçilerin mürûr tezkiresinden muaf tutulmalarının uygun olmayacağını ve bunun Rusya sefaretine de uygun bir dille bildirilmesi istenmiştir (BOA, BEO, 2562.192111.1). Dolayısıyla, buradaki mesele Dâhiliye Nezaretinin istediği şekilde sonuca bağlanmıştır.

Aradan 9 ay gibi bir zaman geçtikten sonra (16 Kanûn-ı sâni 1321/ 29 Ocak 1906) Rusya sefreti yine Kudüs'ten Nâsıra'ya gitmekte olan sekiz - dokuz yüz fukaradan oluşan Rus kafilesinden yol tezkiresi talep edildiği ve bunlardan bu şekilde alelacele tezkire talep edilmesinin maksada hizmet etmediği şikâyeti ile başvurmuştur. Sefaret, Hariciye Nezaretine bu muamelenin Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 8. maddesine mugayir olduğunu çünkü burada açıkça Rus ziyaretçi ve seyyahların hem Kudüs'e hem de diğer bir yere giderken haraç veya

başka isimde herhangi bir vergi vermeyeceklerinin açıkça yazdığını ve bunun aksine davranılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Konu ile ilgili Bâb-ı Âlî hukuk müşavirlerinin mütalaası da bu ziyaretçilerin ziyaretlerinin kolaylaştırılması için önceden yapıldığı gibi bir kafile oluşturulup yanlarına jandarma katılmak suretiyle, tezkireden muaf tutularak yerel hükümet tarafından özel bir yazı ile gönderilmeleri uygundur, şeklindedir. Sadaret, Dâhiliye Nezaretinden durumun tetkik edilerek 2 gün içerisinde mütalaasını arz etmesini istemiştir (BOA, DH.MKT, 997.13.5.1).

Dâhiliye Nezaretinin mütalaası bundan evvelki mütalaaları istikametindedir: Osmanlı topraklarında seyahat edecek yabancıların ellerindeki pasaportun hükmü neresi için verilmiş ise oraya kadar geçerli olduğunu ve farklı bir yere gitmek istediklerinde nizama göre bu kimselerin mürûr tezkiresi almaları gerekmektedir. Eğer bu ziyaretçiler kafile halinde ve çok kalabalık ise ve ayrı ayrı tezkire almaları sıkıntı oluyor ise hepsinin ayrı harç miktarını ödemesi şartıyla yalnız bir mürûr tezkiresi verilmesi mümkündür. Bundan evvel Avusturyalı ziyaretçilere ayrı harç ödemeleri karşılığında tek bir pasaport verilmişti ve bu da Avusturya sefreti tarafından kabul edilmişti ki bu durum bir örnek teşkil edebilir. Eğer Rus ziyaretçilerden mürûr tezkiresi istenilmez ve harç alınmaz ise hem hükm-i nizam bozulacak hem de diğer yabancı ziyaretçilere bu durum örneklik teşkil edecektir ki bu da harç istenilmemesi durumunu beraberinde getirebilir. Bu da devlet gelirlerinin zarara uğraması anlamına gelecektir. Dâhiliye Nezareti, Rus Sefaretinin Küçük Kaynarca Antlaşmasının 8. maddesini gündeme getirmesine de itiraz etmektedir. Bunun gerekçesi olarak antlaşmada bahsedilen haraç ve diğer tür vergilerin mahiyet olarak başka olduğunu, hükümleri tüm sefaretlerce kabule edilmiş olan ve yabancı vatandaşlar hakkında hâlâ geçerli olan pasaport ve mürûr tezkiresi harçlarının, o vergilerle kıyas kabul etmediğini ve benzerlik taşımadığını ifade edecektir. Dâhiliye Nezareti, bu kadar uzak yollardan birçok harcamayı göze alarak yola çıkan bu ziyaretçilerin on kuruştan ibaret mürûr tezkiresi harcını vermekten imtina etmelerini dikkat çekici bulmaktadır. Dolayısıyla nezaret, her bir kimsenin ayrı tezkire alması hem zor hem de vakit kaybı sebebi ise, her bir ziyaretçiden harç alınıp sadece kafile başkanı adına tek bir mürûr tezkiresi verilmesiyle hem nizamname hükmü bozulmamış olacak hem de hazine gelirleri kayba uğramamış olacaktır, mütalaasında bulunmuştur (BOA, DH.MKT, 997.13.6.2).

Tüm bu yazışmalar neticesinde anlaşılmaktadır ki Osmanlı makamlarının, Ruslardan gelen mürûr tezkiresi harcından muaf olma ile ilgili olan talepleri hakkında, farklı mütalaaları vardır ki bunun temelinde Rusların bu taleplerine zemin oluşturan antlaşma maddelerini farklı yorumlamaları bulunmaktadır. Dâhiliye Nezaretinin en çok vurguladığı mesele, böyle bir vergi alınmadığı takdirde nezaret gelirlerinin zarara uğrayacağı ve dahası diğer devletlerin de Rusları örnek olarak böyle bir taleple karşılarına çıkabilecekleridir. Rusların antlaşma maddelerine yaptıkları atıfları da bu maddelerde bahsedilenlerin mürûr tezkiresi ile alakalı olmadığı ve uluslararası camiada kabul edilen pasaport

kurallarının bir unsuru olduğu şeklinde izah etmektedir. Ancak, anlaşılan odur ki gerek Hariciye Nezareti gerekse Bâb-ı 'Âli hukuk müşavirleri meseleyi Dâhiliye Nezaretinin yorumladığı gibi yorumlamamakta ve Rusların bu harçtan muaf olmaları mütalaasını beslemektedirler. Stavrou'nın aktardığı bir örnekte de Şubat 1905'te kutsal topraklardaki hacı sayısını artırmak ve onlara hizmet götürmek üzere kurulmuş olan Filistin Ortodoks Cemiyeti'nin Kudüs'ten Nâsıra'ya giden Rus hacılardan alınan mürûr tezkiresi hakkında Rus konsolosuna şikâyetle bulunduğunu ve Rus konsolosu A. G. Iakovlech'in buna müdahale ederek, Kudüs mutasarrıfının bu vergiyi almasının önüne geçtiği anlatılmıştır (Stavrou, 1963: 185). Bu durum sadece bir kafileye mi münhasırdır yoksa o dönemde gelen tüm Rus hacı kafilelerini mi ilgilendirmektedir, Stavrou'da buna dair bir kayda rastlanmamaktadır. Yani her ne kadar Sadaret Dâhiliye Nezaretinin mütalaası yönünde karar vermiş görünse de uygulamada muafiyetlerin olduğuna bir örnektir.

Osmanlı vesikalarında geçen bu döneme ait diğer Hristiyan milletlerle ilgili buna benzer mevzulara bakıldığında bahsedilen durumlar genelde bir kişi adına tek bir pasaport ve tek bir mürûr tezkiresi verilmesi için izin istenmesi şeklinde tezahür etmektedir. Mesela, 20 Temmuz 1321'de (2 Ağustos 1905) Avusturya'dan gelecek beş yüz kişi için (BOA, BEO,2635.197598), 2 Mart 1322'de (15 Mart 1906) Almanya'dan gelecek yüz yirmi Katolik için (BOA, DH.MKT,997.13.8.2), 22 Mayıs 1324'te (4 Haziran 1908) Avusturya'dan gelecek beşer yüz kişiden oluşan üç kafilé için (BOA, DH.MKT.1259.33.1.2) ve 19 Temmuz 1324'te (1 Ağustos 1908) İsviçre'den gelecek beş yüze yakın ziyaretçi için (BOA, DH.MKT,1259.33.3) tek bir pasaport ve mürûr tezkiresi alımı için başvurular olmuş ve Osmanlı makamları bunu kabul ederken gerekçe olarak işlerin kolaylaştırılmasını göstermiş ve her ne kadar isimlerin sadece bir belgede yazılı olması burada mevzu ise de gruptaki herkesin harcını ayrı ayrı ödemiş olması vurgulanmıştır. Bunun için başvuran devletlerin Ruslarda olduğu gibi öne sürdükleri herhangi bir dayanak bulunmadığı gibi Osmanlı makamlarının da ellerindeki kuralları uygulama konusunda net bir duruşları vardır. Bu açıdan Rus hacılarıyla ilgili mürûr tezkiresi harcından muafiyet durumu sadece onlara mahsus görünmektedir.

SONUÇ

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ve 20. yüzyılın başlarında Kudüs'e gelen Hristiyan hacıların sayılarında muazzam artışlar yaşanmıştır. Rus hacılar, Kudüs'e gelenlerin büyük çoğunluğunu oluşturmaktaydılar. Rusya'nın ucuza tren ve vapur bileti ayarlama, misafirhaneler ayarlama ve inşa etme, insanları bilinçlendirecek din adamları gönderme gibi farklı şekillerde desteklediği bu hac yolculuklarına katılanlar, çoğunlukla Rusya'nın kırsalından gelen maddi durumu son derece yetersiz köylülerdi. Osmanlı Devleti'nin yol geçişlerinde belirli noktalarda talep ettiği mürûr tezkiresi için çok büyük bir harç miktarı talep edilmese de Rus makamları kendi hacılarına için bunun bir külfet olduğu ifadesiyle İstanbul Antlaşması ve Küçük Kaynarca Antlaşması gibi antlaşmalarla Rusların yol

geçişlerinde vergiden muaf olmaları hakkındaki maddelerin mürûr tezkiresi harcını da kapsamı hususunda zaman zaman taleplerde bulunmuşlardır. Bu talepler Osmanlı makamları tarafından farklı şekillerde değerlendirilmiştir: Dâhiliye Nezaretinin genel mütalaası devletin gelirlerinin zarara uğrayacağı ve Ruslara böyle bir muafiyet verildiği takdirde diğer milletlerin de böyle bir talepte bulunabileceği böylelikle artık –özellikle- mürûr tezkiresi ile ilgili bir takım kuralların işlerliğini kaybedebileceği şeklinde olup Hariciye Nezareti ve diğer bazı makamlar da ağırlıklı olarak Rusları haklı bularak mürûr tezkiresi harcından muaf olması gerektiği mütalaasındadırlar. Sadaret makamının vardığı sonuçlar da genelde Dâhiliye Nezaretinin mütalaası yönündedir.

19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonra uluslararası rekabetin bir sahnesi hâline gelen Kudüs'te, dönemin büyük güçler olarak ifade edilen devletleri kendi varlıklarını bu şehirde farklı şekillerde göstermeye çalışmışlar ve bu varlıklarını güçlendirmek için birtakım faaliyet ve girişimler içinde olmuşlardır. Bu noktada, Kudüs'ün Hristiyan inancındaki kutsiyeti dolayısıyla dinî faaliyetler çok ön plandadır. Tüm bunlar arasında Rusya, Kutsal Topraklarda diğer devletler ve diğer Hristiyan mezhepleri arasında farkını göstermek ve ağırlığını hissettirmek için yoğun bir şekilde vatandaşlarını Kudüs'e hac amacıyla gelmeleri için teşvik etmiştir. Gelenlerin maddi yetersizlikleri gerekçesiyle, antlaşmalarda olan bazı maddeler gündeme getirilerek, mürur tezkiresi harcından Rus hacıların muaf olması talebi, aynı zamanda bu şehirdeki güç mücadelesinin farklı bir tezahürü olarak görülebilir. Hacılardan talep edilen bir vergi üzerinden yapılan bu tartışmada Osmanlı-Rus ilişkilerinin farklı bir yönü ile karşılaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- A.}DVN.NMH, 33.15.1.1, 29 Z 1313/ 30 Mayıs 1312 (11 Haziran 1896).
 BEO, 2562.192111.7.1, 14 Mart 1321 (27 Mart 1905)
 BEO, 2562.192111.5.1, 28 Muharrem 1323/ 22 Mart 1321 (4 Nisan 1905)
 BEO, 2551.191279.1, 6 Safer 1323/ 29 Mart 1321 (11 Nisan 1905)
 BEO, 2562.192111.2.1, 15 Safer 1323/ 7 Nisan 1321 (20 Nisan 1905)
 BEO, 2562.192111.4.1, 17 Safer 1323/ 9 Nisan 1321 (22 Nisan 1905).
 BEO, 2562.192111.1, 21 Safer 1323/ 13 Nisan 1321 (26 Nisan 1905).
 BEO, 2635.197598.1, 30 Cemaziye'l-evvel 1323/ 20 Temmuz 1321 (2 Ağustos 1905).
 BEO, 2770.207709.3.1, Muharrem 1324/ Şubat 1321 (Şubat 1906).
 BEO, 2759.206902.1, 18 Zilhicce 1323/ 29 Kanun-ı sâni 1321 (12 Şubat 1906).
 DH.MKT, 2339.96.1, 2 Muharrem 1318/ 18 Nisan 1316 (1 Mayıs 1900).
 DH.MKT, 2403.9, 20 Cemaziye'l-evvel 1318/ 2 Eylül 1316 (15 Eylül 1900).
 DH.MKT, 997.13.5.1, 4 Zilhicce 1323/ 16 Kanûn-ı sâni 1321 (29 Ocak 1906)
 DH.MKT, 997.13.6.2, 18 Kanun-ı sâni 1321/ 6 Zilhicce 1323 (31 Ocak 1906).
 DH.MKT, 997.13.8.2, 19 Muharrem 1324/ 2 Mart 1322 (15 Mart 1906)
 DH.MKT, 1259.33.1.2, 5 Cemaziye'l-evvel 1326/ 22 Mayıs 1324 (4 Haziran 1908)
 DH.MKT, 1259.33.3.1, 4 Receb 1326/ 19 Temmuz 1324 /1 Ağustos 1908)

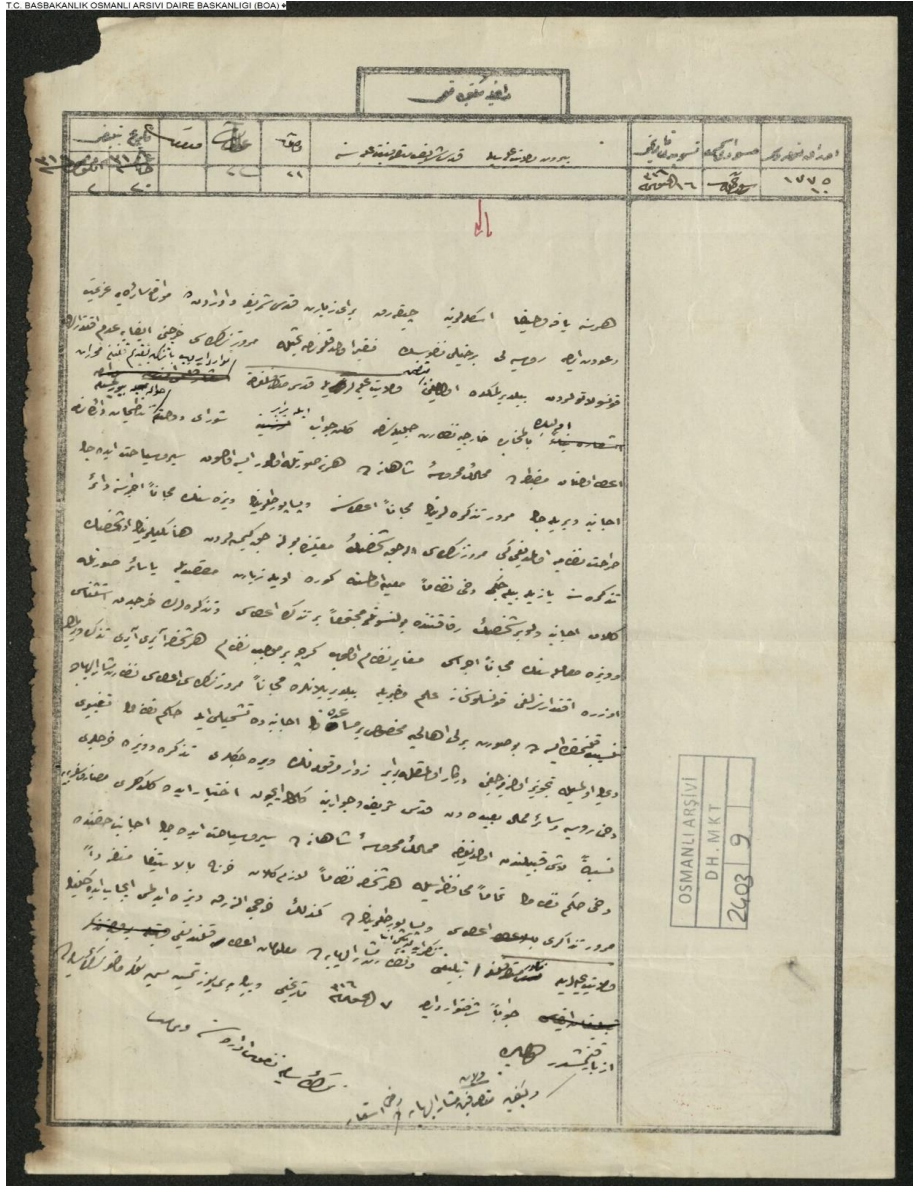

Kitap ve Makaleler

- Aivazian, S. F. (1987). "Pilgrimage: Eastern Christian Pilgrimage", *The Encyclopedia of Religion*, M. Eliade (ed.), vol. 11, New York: McMillan., (ss. 335-338).
- Avcı, Y. (2004). *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Ankara: Phoenix.
- Bar, D., Cohen-Hattab, K. (2003). "A New Kind of Pilgrimage: The Modern Tourist Pilgrim of Nineteenth Century and Early Twentieth Century Palestine", *Middle Eastern Studies*, v. 39, no. 2, (ss. 131-148).
- Çadircı, M. (1993). "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'-i Mürûr ve Pasaport Nizâmnameleri", *Belgeler*, cilt 15, no. 19, (ss. 169-182).
- Davidson, L. K., Gitlitz, D. M. (2002). "Jerusalem: Christian Pilgrimage", *Pilgrimage- From the Ganges to Graceland- An Encyclopedia*, California: ABC-CLIO.
- Graham, S. (1913). *With the Russian Pilgrims to Jerusalem*, Londra: Macmillan and Co.
- Hopwood, D. (1969). *The Russian Presence in Syria and Palestine 1843-1914: Church and Politics in the Near East*, Oxford: Clarendon.
- Hopwood, D. (1975). "The Resurrection of Our Eastern Brethren' (Ignatev); Russia and Orthodox Arab Nationalism in Jerusalem", *Studies on Palestine During the Ottoman Period*, Moshe Ma'oz, Kudüs: The Magnes, (ss. 394-407).
- Hummel, R., Hummel, T. (1995). *Patterns of the Sacred: English Protestant and Russian Orthodox Pilgrims of the Nineteenth Century*, Londra: Scorpion Cavendish.
- Hummel, T. (2010). "Russian Pilgrims: A Peasant Army Invades Jerusalem", *Jerusalem Quarterly*, v. 44, s. 40, (ss. 39-44).
- Kane, E. M. (2005). "Holy Places and the Multi-Confessional Empire, Russian Policy Toward the Ottoman Empire under Tsar Nichola 1825-1855", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Princeton Üniversitesi.
- Kapitülasyonlar: Tarihi, Menşei, Asılları*, Macar İskender ve Ali Reşad (çev.), İstanbul: Dersaadet Kanaat Matbaası, 1330.
- Kark, R. (2001). "From Pilgrimage to Budding Tourism: the role of Thomas Cook in the rediscovery of the Holy Land in the nineteenth century", *Travellers in the Levant: Voyagers and Visionaries*, S. Searight ve M. Wagstaff (ed.), Durham: Astene, (ss. 155-174).
- Kushner, D. (1999). "From Eyalet to Sancak: The District of Acre in Transition, 1840-1918", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 04-08 Ekim 1999, Ankara, Erişim adresi: <http://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/xiii-turk-tarih-kongresi-04-08-ekim-1999-ankara-iii-cilt-iii-kisim/s.2024>.
- Kütükoğlu, M. (2006). "Mürûr Tezkiresi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 32, Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/murur-tezkiresi>.
- Mc Carthy, M. C. (1967). "Pilgrimages: Early Christian", *New Catholic Encyclopedia*, v. XI, Washington D.C.: The Catholic University of America, (ss. 363-364).
- Mazza, R. (2009). *Jerusalem From the Ottomans to the British Rule*, Londra, New York: Tauris.
- Muâhedât Mecmûası*, Ankara: TTK, 2008, cilt 1, cilt 2, cilt 3.
- Sâlname-i Vilâyet-i Beyrut*, 1310 sene-i maliye, Beyrut, 1310.
- Sezer, H. (2003). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt XXI, sayı 33, (ss. 105-124).
- Stavrou, T. G. (1963). *Russian Interests in Palestine 1882-1914*, Thessaloniki: Institute for Balkan Studies.
- Tibawi, A. L. (1966). *Russian Cultural Penetration of Syria-Palestine in the Nineteenth Century*, Guildford-Londra: Billing & Sons.
- Turna, N. (2013). *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri Mürûr Tezkireleri*, İstanbul: Kaknüs.
- Uluskan, M., Çelik, Y., Hut, D. (Haz.) (2017). *Mühimme Defterlerinde Kudüs (1601-1699)*, cilt II, İstanbul: IRCICA
- Yermolenko, G. I. (2013). "Early Modern Russian Pilgrims in the Holy Land", *Through the Eyes of the Beholder: The Holy Land, 1517-1713*, J. A. Hayden ve N. I. Matar (ed.), Leiden-Boston: Brill, (ss. 53-74).

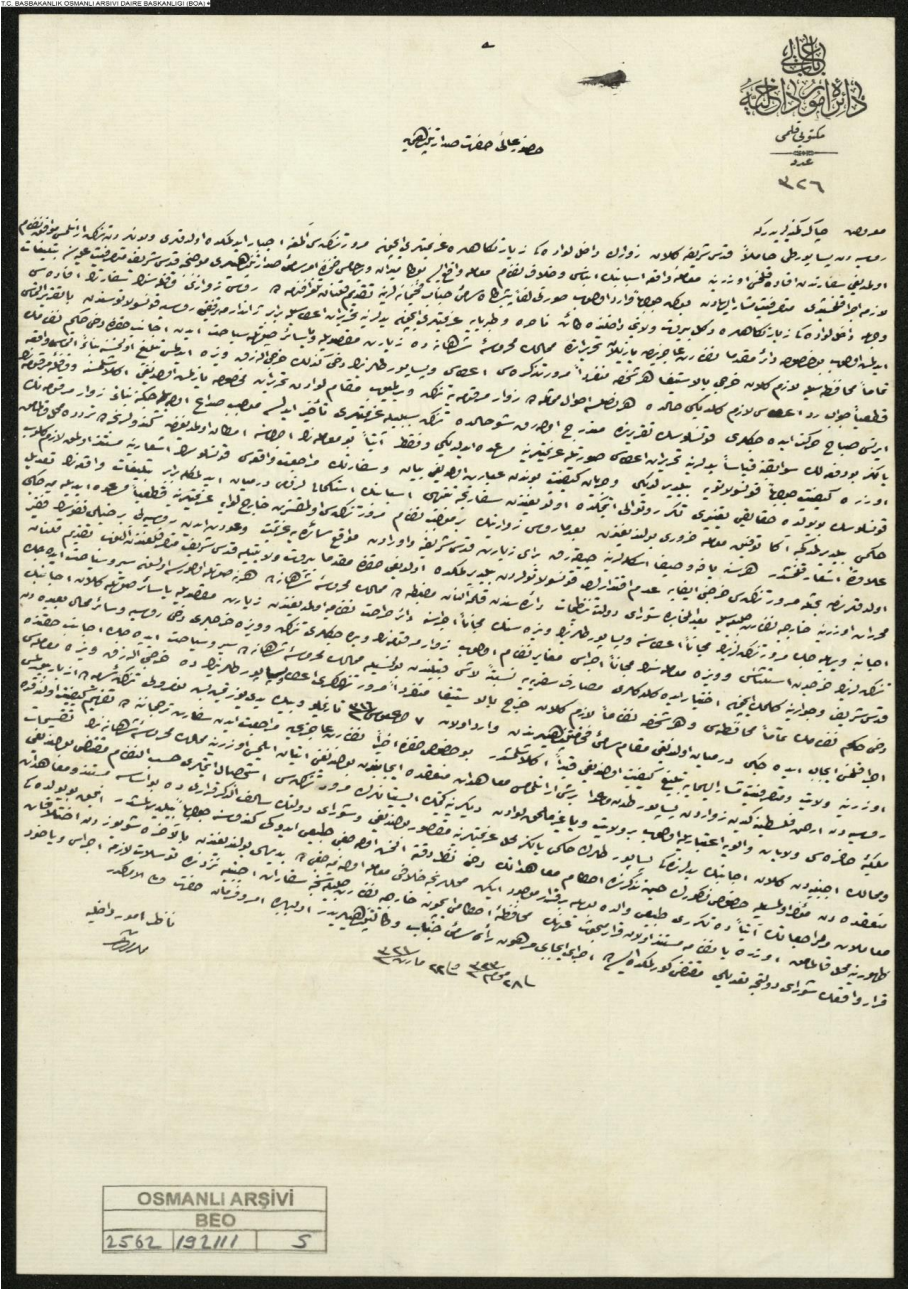
EKLER

T.C. BASKAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

DH.MKT.02403.00009.001

EK-1: Dâhiliye Nezaretinden Beyrut Vilayeti ve Kudüs Mutasarrıflığına yazılan Rus ziyaretçilerin mürur tezkiresinden bahsedene vesika.

OSMANLI ARŞİVİ		
BEO		
2562	1921/11	5

BEO.002562.192111.005

EK-2: Dâhilîye Nezareti tarafından Rus ziyaretçilerin mürur tezkiresi ile ilgili meselesinin Sadarete arz edildiği belge.

Ek.3: Kudüs yolunda hacılar; **Kaynak:** Graham (1913): 81

Ek.4: Kudüs'e varmak üzere olan Rus hacılar; **Kaynak:** Graham (1913): 229.

SONNOTLAR

- 1 Bu ayın, Paskalya arifesinde, gün ortasında Kutsal Kabir Kilisesi'nde gerçekleştirilen ve kaynağı tam olarak bilinmese de Hristiyan inancının zaferini temsil ettiğine inanılan, özellikle de Ortodokslar ve Ermeniler tarafından gerçekleştirilen bir ayindir. Patrik, kilisenin kapısından girdikten sonra Hz. İsa'nın kabrinin olduğuna inandıkları yerden bir ateş çıkar. Oradaki tüm mumlar bu ateş ile yanar ve ayinde bulunan diğer insanlar da bu ateşi alarak kendi mumlarını yakarlar, hatta mümkünse o ateşi hiç söndürmeden kendi memleketlerine de götürmeye çalışırlar (Aivazian, 1987: 336). Mühimme Defterlerindeki bir kayıta bu âyin şu şekilde anlatılır: "... yevm-i merkumda (İyd-i Nasârâ) Rûm patriki veyâhûd vekili kabr-i mezbûra (Kabir-i İsa aleyhi's-selâm) girüp tuttuğu nârdan mum yandırıp Efrenc tâ'ifesinden mâ'adâ, Ermeni ve sâ'ir millet-i Nasârânın başları olanlar dahi patrik-i mezbûr veyâhûd vekilinin elinde olan mumdan mum yakup ve Rûm milletinden kapu önünde olan ziyâretçiler dahi patrik-i mezkûrun veyâhûd vekilinin elindeki mumdan mum yakup kadimden Papa mezhebinde olan Efrenc tâ'ifesi bu maddeye karuşmayup ....", Evahir-i Ş 1107 (25 Mart-3 Nisan 1696), (Uluskan, Çelik & Hut, 2017: 143).
- 2 Rus Dış İşleri'nin, İstanbul'dan Hristiyan kutsal merkezlerine gitmek için geçenlerin istatistikleri için hazırladığı raporların 1831-1838 ve 1845-1850 yılları arası sayılara göre 1835 yılında 249 kişi buradan geçmiş ki bu dönemin en düşük sayısı olarak görünmekte, 1847'de de 1,000 kişi ile en yüksek sayıya erişilmiştir. Aradaki yıllarda sayı 400 ve 600 arasında değişmiş olup, ortalama alındığında bu sayı yıllık 507 hacı olarak görünmektedir (Kane, 2005: 35-36). Farklı yollardan da Kudüs'e gidenlerin olma ihtimali vardır ancak yolun tehlikeleri göz önüne alındığında bu şekilde gelenlerin sayılarının çok fazla olmadığı tahmin edilmektedir. (Kane, 2005: 45).
- 3 R. Mazza, İngiliz elçisinin 1910 yılı raporuna göre Kudüs'e bu yılda 33,000 kişinin hac amacıyla geldiğini ve bunların 12,000'inin Ruslar olduğunu ifade etmektedir. Bu yılda en çok gelen diğer bir milletin 3,500 kişi ile Yunanlılar, sonrasında da 500 kişi ile Fransızlar olduğunu aktarır (Aktaran Mazza, 2009: 78). Verilen sayılar arasında ciddi farklar olsa da burada önemli olan Rus hacıların Kudüs'te Paskalya döneminde nasıl büyük bir kitle oluşturduklarıdır.
- 4 Thomas Cook, 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra Kutsal Topraklara turlar düzenlemeye başlamıştır. Hazırladığı paket turlarda sunduğu oldukça iyi şartlarla (güvenlik, hijyen, kaliteli yiyecek ve içecek, iyi yerlerde ve şartlarda hacıların kalmalarını sağlama gibi) buraya gelmek isteyenler tarafından bilinen ve çok tercih edilen bir şirket haline gelmiştir (Kark, 2001: 155-174).
- 5 D. Bar ve K. Cohen-Hattab'ın makalesinde, bu dönemde Kudüs ve civarına gelen Protestanlar "modern turist hacılar" şeklinde ifade edilmiştir. Bu ifade Protestanların, Kudüs'e hac amacıyla gelmiş olan Katolikler ve Ortodoksların ibadet şekilleri ve bu şehre bakış açılarından ne kadar farklı olduğunu anlatmak için kullanılmıştır. (Bar & Cohen-Hattab, 2003: 137)
- 6 Dilencilik yapan, sarhoş gezen, kadın-erkek aynı misafirhaneleri kullanan hacıların Kutsal Topraklarda Rusya'nın imajına ve buradaki siyasi beklentilerine zarar verdiği zaman zaman dillendirilmiştir (Kane, 2005: 112). Hopwood da kitabında bir örneğe yer verir: Patrik Cyril bir hacıya neden bu kadar çok içip sarhoş olduğunu sorunca, o kişi Kudüs'te aynı paraya Rusya'da alabileceğinden 4 kat daha fazla alkol alabildiğini ve bunu değerlendirdiğini söylemiş (Hopwood, 1969: 54 –dipnot 4).
- 7 Hz Meryem'e İsa'nın müjdelendiği ve onun büyüdüğü şehir olan Nâsıra'ya ilk kilise Doğu Roma İmparatorluğu döneminde 427'de inşa edilmiştir. 12. yüzyılda Haçlı döneminde bu şehir biraz daha önem kazanmış, 17. yüzyılda Fransiskenler tarafından buraya kilise inşa edilmesi ve hacılar için bir takım imkânların hayata geçirilmesi ile bir hac merkezi olarak gelişmiştir. 19. yüzyılda yapılan ilavelerle de bu özelliği devam etmiştir. (Davidson & Gitlitz, 2002: 434).

- ⁸ Tâberiye bölgesi hacılar tarafından ziyaret edilmesi çok önemli yerlerden biri olarak görülmüştür. Çünkü biri hariç tüm havariler buradan çıkmış ve Yeni Ahit'te bahsi geçen 33 mucizeden 25 tanesi bu bölgede gerçekleşmiştir. 4. yüzyıldan itibaren, Kutsal Topraklara gelen hacılar için buradaki yerler ziyaret mahalli olmuştur. Bu bölgede Banyas, Beytsayda, Beytanya, Kana, Kefernahum, Taberiye Gölü, Tabga gibi yerler ziyaret edilen yerler arasındadır (Davidson & Giltitz, 2002: 187-189).
- ⁹ Çok kısa bir zaman için, hacıların geçişinde kolaylık olması amacıyla 1906'da Nâsıra şehri idari olarak Kudüs Sancağı'na bağlanmışsa da bu çok fazla devam etmemiş, 1909'da tekrar Akka Sancağı'na bağlanmıştır (Kushner, 1999: 2024).
- ¹⁰ (..) “Sicill-i Nüfûs İdâre-i ‘Umûmiyesi’nden ifâde olduğu üzere Edirne’de konsoloslar tarafından muhtacın-i ecnebiye için meccanen pasaport ve mürûr tezkiresi talep edilmekde olduğu mukaddemen Edirne vilayet makamından bildirilmesi üzerine bi’l-muhâbere Hâriciye Nezâret-i Celîlesi’nden alınan cevâbda bu misillü mu’âfiyet her devletde yerli ahaliye şâmil bir müsâ’ade-i mahsusa olduğundan bunun ecnebilere şümulü olamayacağı dermeyân kılınmasıyla makâm-ı nezâret-i ‘âcîzide 21 Kânûn-ı Sâni sene 302 târihinde ta’mîmen icrâ-yı tebligât olduğu kayden anlaşılmış..” (BOA, DH.MKT, 2339/96/1).
- ¹¹ (..) Memâlik-i Mahrûse-i şâhânede seyr u seyâhat idecek bir adamın kendüsüyü haremî ve yirmi yaşını tecâvüz etmemiş olan evlâd ve ekârîbi ve zükûr ve inâs hizmetçisi ve beslemesi için bir tezkire ve tevâbî’-i sâiresiyle yirmi yaşını tecâvüz iden evlâd ve ekârîbi için başka başka tezkire verileceği Mürûr Nizâmnamesi’nin üçüncü maddesi iktizasından bulunmuş olmasına (BOA, DH.MKT, 2339/96/1).